

1) систематизування слідчих ситуацій по найбільш важливим методичним підставам;

2) вивчення окремих типів ситуацій розслідування;

3) створення інформаційної основи для впровадження в слідчий процес найсучаснішої наукової методології;

4) підготування умов для розробки найбільш оптимальних варіантів програм діяльності слідчих у типових ситуаціях.

Надійшла до редколегії 15.01.2000

Список літератури:

1. Белкін Р.С. Курс криміналістики. - М., 1997.
2. Гавло В.К. Про слідчу ситуацію і методику розслідування розкрадань, які здійснюються за участю посадових осіб // Питання криміналістичної методології, тактики й методики розслідування. М., 1973, с.90.
3. Герасимов Н.Ф. Деякі проблеми розкриття злочинів. Свердловск, 1975.
4. Драпкин Л.Я. Понятія и классификация следственных ситуаций // Следственные ситуации и раскрытие преступлений. Свердловск, 1975.
5. Колесниченко О.М. Наукові і правові основи розслідування окремих видів злочинів: Дис. Д-ра юрид. наук.- Х.. 1967.
6. Колесниченко О.М., Коновалова В.О. Актуальні проблеми тактики і методики розслідування злочинів // Проблеми соц. законності. Х., 1978

А.С.Тяпкін

Деякі напрямки дослідження правових питань книговидавничої справи

Книга – це частина культури людства. Народження та розвиток феномену книги нерозривно зв'язані з розвитком суспільства. Вона допомагає суспільству вдосконалюватись, переймати та використовувати весь обсяг знань людства. З іншого боку – розвиток суспільства, його зростаючі інтелектуальні потреби вимагають і допомагають вдосконалювати технології виробництва книги та організацію її розповсюдження.

В книзі багатства людства набувають вічності. Відомо, що в “Діалектиці природи” Ф.Енгельс серед найважливіших винаходів, які підірвали підвалини феодалізму, вказав на винахід друку і паперу [1, с.501]. Віктор Гюго назвав винахід книжкового друку “найвеличнішою історичною подією” [2, с.27].

Книгу, як складне явище соціального та культурного життя можна розглядати з різних аспектів.

По-перше, це **духовний феномен культури людства**. З цієї сторони, на наш погляд, можливо досліджувати:

– *зв'язок між виникненням словесності, розвитком письмовості і появою літератури як явища*. Письмо – це записана мова, графічна фіксація мови за допомогою умовних знаків з метою збереження змісту мови на довгий строк. Відоме предметне письмо [3], коли для передачі відомостей первісна людина використовувала різні предмети, що символізували поняття, або окремі думки; піктографія [від латинського *pictus* намальований та грецького *grapho* – писати]; логографія – комбінація піктограм та умовних знаків, графічних символів; клинопис; фонетичне письмо – на підставі абетки [4].

– залежність змісту від літературних шкіл, наукових концепцій, загального розвитку суспільства і культури. Так, в книгах Стародавнього Сходу (давньо-египетських, шумерських) переважною тематикою було відображення усної народної творчості, релігійної ідеології жреців. В бібліотеці Ашшурбаніпала були вже не тільки релігійні та магічні тексти, а й довідники з лексики, словники, літописи з астрономії, математики, зоології, медицини та багато іншого. Книги хеттів – це літописи, царські послання тощо. В 773 р. до Багдаду було привезено трактат з астрономії, який на вимогу халіфа перекладено на арабську і на підставі якого Мухаммед-аль-Хорезмі склав підручник з арифметики – у 820 р.

– залежність задач, що становляться суспільством перед книгою та її читацька аудиторія. Цей напрямок розвитку досить тісно зв'язаний з попереднім. Наприклад, наприкінці XVI ст. 55% виданих книг були світського змісту, а в XVII ст. – вже 67%. У XV ст. за підрахуванням фахівців, було видано 3000 наукових книг з медицини, ботаніки, арифметики, агрономії, астрономії, геометрії, фізики тощо [5, с.240].

Появу періодичних видань слід теж пов'язувати з книгою – це були брошури, в яких описувались сенсаційні події – про відкриття Америки люди дізналися з реляції, що видав Колумб “О вновь открытых островах», із листа Гійома Фіше людство дізналось про винахід друкарського верстата [6, с.178].

– зв'язок між книгою рукописною та друкованою. Це досить впевнено довів видатний радянський вчений Д.С.Лихачов [7]. Вони досить довго існували поряд – рукописна та друкована книга – як у Середньовічній Європі, так і терені Русі.

– появу і розвиток літературних жанрів. Стародавня китайська література поділялась традиційно на чотири розділи: класичні праці, праці з історії, філософські трактати і художня література. Відомо, що в Александрійській бібліотеці художню літературу поділяли на такі розділи – епоси, елегії, трагедії, комедії, наукову – на історію, риторіку, філософію, медицину, законодавство; була і різна (varіo) література – кулінарія, риболовля тощо. За часів Стародавньої Русі були відомі книги з природознавства – “Шестодневи”, “Фізіологи”, “Топографії”, з художньої літератури – роман “Александрія”, літописи, риторичні “Слова”, “Поученія”, “Послання” [6, с.66].

По-друге, книга – це не тільки духовний, але й матеріальний пам'ятник культури. З цієї точки зору можна вивчати:

– еволюцію матеріалів, з яких вироблялась книга (каміння, шкіра, дерево, полотно, черепки, глина, папірус, береста, пергамен, свинцеві рулони, папір, компакт-диски). Єгипет подарував світу папірус (папірус – висока волокниста тростникова рослина з берегів Нілу, з якого виборляли древній папір), який більше чотирьох тисяч років відслужив людині, а Месопотамія – лянні таблички, оскільки папірус там не ріс, а глини було вдосталь. В Стародавній Індії матеріалом для книги була бавовняна і шовкова тканина, пальмове листя. Папір – це винахід Китаю, III ст. до н.е. [8, с.35]. Араби його виготовлення удосконалили настільки, що в XII ст. паперова промисловість у арабів набула буму, в

Дамаску та Каїрі цілі вулиці були заселені виготівниками паперу. Їх продукція відрізнялась різнобарвністю сортів – від щільного писемного паперу до особливо тонкого, для голубиної пошти. В Європі славилась “charta damascena” – папір дамаський. Пергамен – це виділана шкіра. З VIII ст. н.е. – шкіра ще ненароджених телят або ягнят. Її замочували у вапняному розчині, витягували на рамах, шліфували, натирали крейдою.

– *еволюцію матеріальної форми книги* (черепки, глиняні або дерев'яні таблички, папірусні, пергаментні та берестяні свитки, книга-блок з паперу, текстеві файли, цифрові записи текстів та компакт-дисків або рідинних кристалах). Перші книги Стародавнього Сходу були навіть і не книгами в нашому розумінні – перші кам'яні письмовості були витесані на скелях, на кам'яних монументах. Звід законів вавилонського царя Хаммурапі (II тис. до н.е.), який нарахував 282 статті, був витесаний на чорних базальтових стовпах, які були у всіх містах його держави. Шумерська книга – це глиняні плитки або циліндри, різні за розмірами – від кількох сантиметрів до півметра. Для великих текстів таблички виписувались з обох сторін і навіть нумерувалися. Книга-блок вийшла з Китаю. Китайці з часом відмовились від свитку та винайшли книгу – ширму, яка на рівні X ст. еволюціонувала в книжковий блок.

Грецькі та римські дощечки – *tabulae* використовувались поряд з папірусом, їх фарбували в білий колір або покривали воском. Металева спиця для видряпування літер називалася стилем. Якщо одній дощечки не було достатньо, брали другу, третю, сверлили в них дірки і скріплювали. То були т.з. кодекси. До речі, при складанні кодексів зовнішні сторінки дощечки воском не вкривались. Так виникали обкладинки. З розвитком виробництва пергамену кодекси були вже дещо схожі на сучасну книгу.

– *мистецтво оформлення книги* (письмові знаки рукописної книги, шрифти, буквиці, малюнки, заставки та кінцівки, інші прикраси книги та обкладинки). Давньоєгипетська книга була написана чорними чорнилами, а найважливіші місця книг писці виписували червоним. Їм притаманне було і ілюстрування своїх книг -свитків (“Книга мертвих”). Шумери для приватної переписки своїм глиняним табличкам придумали такі ж глиняні ящички – конверти. Можливо, це були перші обкладинки. Багатофарбовою (червоно-чорною) була буддійська книга 1340 р. “Коментарі Сутри”. В Стародавній Греції виник новий шрифт – більш округлий, т.з. унциал, а також курсив. Кирилиця пройшла довгий шлях розвитку. Найстаріший її тип – устав дуже близько стоїть до унциалу. Антична книга IV н.е. мала не тільки чорне і червоне чорнило (лат. *Rubrum* – сьогоднішня “рубрика”, “червона строка”), але й золотого та срібного кольорів. Римлянин Аттік видав першу ілюстровану книгу “Портрети” – біля 700 біографій з портретами найвидатніших співвітчизників.

– *видавниче оформлення книги* (формат, титульний лист, пагінація, вихідні дані тощо). Наприклад, свиток літописного зводу Рамзеса II шириною 40 см в довжину дорівнює 46 м; шумери під останнім рядком тексту ставили риску, під нею дублювали перший рядок тексту наступної таблички. Ще нижче йшов

номер таблички. Китайці друкували книги механічним способом на одній сторінці. Античні книги – кодекси виробляли так: пергамент нарізали однаковими прямокутними листами, складали їх навпіл та зшивали в зошит по чотири аркуші (грецьке *tetradion* означає чотири). Заголовок книги – це йшло традиційно від свитків – писався в кінці. Навіть до XV ст., до перших першодрукованих книг – інкунабул, – це збереглося.

Ми звикли читати книги з нумерованими сторінками. Але спочатку перші друкарі використовували фоліацію, а нумерувати сторінки почав з 1470 року друкар Гетц з Кьольну, а застосував до практики видатний венеціанський просвітитель Альд Мануцій наприкінці XV ст.

Як у рукописних книгах, так і в інкунабулах першими ставили свої прізвища письменники (друкарі). Але з початку XVI ст. до вихідних даних поряд з найменуванням друкарні потрапили і дані про видавця, при чому видавець зостався на титульному аркуші, а друкар перейшов на останній.

– *організацію книговидавничого діла, техніку і технологію виробництва.* Механічний спосіб відтворення книги подарував світу стародавній Китай [9, с.27-35]. Китайці здогадалися клише використовувати для друкування книги. Далі були літографія і ксилографія. В X ст. в тому ж Китаї винайдено наборний процес, до чого Європа дійшла лише чотири століття поспіль. Спочатку були глиняні форми, а к XIII ст. дерев'яні, олов'яні, мідні, що закріплювалися в спеціальній рамі; покривали фарбою та робили відбитки на папері. До речі, аналогічно робилися ілюстрації до “портретів” Тита Аттика – на дощечках вирізалися портрети та імена в дзеркальному відображенні, покривали чорною фарбою і робили відбиток на папірусі.

В Європі середини XV ст. у Йохана Гутенберга було досить конкурентів – Ян Бритто з Брюгге, італієць Панфіло Кастальді, голандець Лауренс Костер – блискавично вдосконалювались. Друкований верстат, наборна каса з окремими літерами, підготовка паперу, спеціальні фарби тощо.

З розвитком техніки зростали середні тиражі книг. Так, у XV ст. вони дорівнювали 300-350 примірників, а століття поспіль – 1000-1200 примірників.

– *розвиток розповсюдження книги* (рукописний перепис, замовлення, торгівля, міна). Відомостей про розповсюдження книги на Стародавньому Сході обмаль, такого явища практично не існувало. Ті, хто був зацікавлений мати книгу – царі, жреці, – мали своїх писців. В останньому тисячолітті до н.е. з'явилися писці-підприємці, що на замовлення переписували книгу або документ [6, с.19]. В древньому Римі писці стали ремісниками. В Греції книги читали вголос – філософ Емгедокл та історик Геродот читали свої твори на Олімпійських іграх 456 р. до н.е. Хто хотів мати книгу – міг її замовити писцю. Початок книжкової торгівлі в Греції – IV ст. до н.е. Це час політичного, економічного, культурного розвитку Афін. Арістофан у комедії “Птахи” каже, що афіняни після сніданку біжать до книгарень, щоб ознайомитись з новими надходженнями. Торгували книгами на агорі – місці народних зборів. Купці брали їх з собою для міни та торгівлі як дорогий товар.

Між автором і читачем з'явився посередник – видавець, що виконував функції розповсюджувача, продавця. Першим видавцем в цьому розумінні можна назвати друга Цицерона Тита Аттика (I ст. до н.е.). Він зібрав велику кількість редакторів, коректорів, писців. В Багдаді в X ст. налічувалось більш 100 книготорговців. Зародження торгівлі в Стародавній Русі припадає на XI-XV ст. [10, с.42; 11, с.73].

– *розвиток бібліотечної справи, поява систематизації (бібліографії) книги.* Відомості про найстарішу бібліотеку належать француз Е. де Руже, – в єгипетському місті Гізі він натрапив на поховання чиновника Шепескафанха (III тис. до н.е.). В титулах небіжчика було вказано, що він “начальник будинку письмен” [12]. Античні бібліотеки, до речі, перейняли від єгиптян зберігання книг у стінних нішах, на стелажах. В бібліотеці асирійського царя Ашшурбаніпала (VII ст. до н.е.) назви глиняних книг-табличок ретельно переписувались клинописом. Так з'явилась бібліографія – фрагменти цієї бібліотеки зберігаються у Британському музеї. Писець на кожній табличці проставляв заголовки, сигнатуру, примітки – оригінальний це текст чи перепис. Якщо перепис, то вказувалось, звірений він з оригіналом чи ні.

Відомі власні бібліотеки Платона, Аристотеля та їх шкіл. Правителі еллінських держав (III-II ст. до н.е.) відкрили бібліотеки в Антиохії, Пергамі, які затмила своєю величністю Александрійська. На час відомої пожежі, що її згубила, там було більше 700 тис. одиниць книг. Фонди Александрійської бібліотеки були детально бібліографічно описані.

Одним з найкрупніших книгосховищ арабського світу була бібліотека “дома науки” в Тріполі (Ліван). В ній зберігалось біля 3 млн манускриптів, в т.ч. 50 тис. примірників корану, працювало 180 робітників. Проіснувавши 30 років, бібліотека в 1109 році була спалена хрестоносцями [13, с.97].

Першими бібліотеками в Україні можна назвати дохристиянську Львівську церкву, яку збудовано за розпорядженням князя Володимира, що була “прикрашена іконами та книгами...” [14, с.17], та Софію Київську, що згадується Повістю временных лет (1037г.) за часів князя Ярослава Мудрого: “Ярослав любив книги, писав сам та багато поклав їх в своїй софіївській церкві, що збудував сам” [15, с.103].

– *класифікація (стандартизація) і каталоголізація книжкових видань.* Вище ми казали про класифікацію за жанрами і за видами видань. В середині XVI ст. з'явилися ярмаркові каталоги книжок (1564 р. – Георг Віллер для Франкфуртського книжкового ярмарку). В XV ст. склався і книжковий формат. Якщо стандартний аркуш складався удвічі, то формат називався in-folio, якщо учетверо – in quarto і т.д.

Третім, і не менш важливим аспектом дослідження книги є, на наш погляд:

– *поява людей, які професійно займаються книгою* – письменників, писців, друкарів, коректорів, редакторів, розповсюджувачів – спеціалістів в області технології виготовлення та виробників книги. Вже на глиняних книгах шумерів

(VII ст. до н.е.) обов'язково ставилось ім'я писця і дата зняття копії. Шумерська і вавилонська книга була анонімною, а хеттська (XIII ст. до н.е.) – авторизована. На глиняних табличках був заголовок, ім'я автора, його титул, місце проживання. Відносини між автором і видавцем в Стародавній Греції та Римі не були врегульовані. Навіть видання книги на власні кошти не давало переваг. Авторського права не було. Любий міг переписувати скільки завгодно примірників та розповсюджувати їх. Винагорода автору ще не сплачувалась, навпаки, він був вдячний видавцю, що книга побачила світ. В майстернях десятки, а то й сотні писців – рабів під диктовку писали книги. Далі коректор перечитував текст і ставив свій підпис – Legi, тобто “прочитав”. Окрім редакторів, писців, коректорів, склейщиків папіруса видавці наймали ілюстраторів, палітурників.

Ціна книги залежала від її розміру, оформлення, писчого матеріалу та ін. На ціну впливав і попит. За окрему плату книги видавались для читання, перепису.

Базельський видавець Йохан Фробен з 1491 року почав виплачувати гонорари своїм авторам, художникам [6, с.140].

З XV ст. для захисту своїх інтересів друкарі, видавці, книгорозповсюдвачі почали об'єднуватись до цехів, гільдій. Друкарні тільки друкували і продавали свою продукцію у стопах. Покупець самостійно, на свій смак замовляв обкладинку в окремих майстернях. Від друкарень відокремились видавці, що віддавали друкувати тексти за окремими угодами [16, с.161]. А у Нюрнберзі в 1470 році Антон Ковертер, маючи відповідні кошти, зібрав під свою руку друкарню, видавництво та книгарню. Він видавав свої плани та проспекти. В проспекті 1473-1513 рр перелічено 200 видань [17].

– *виникнення управління книговидавничою справою.* Перші спроби власне наукового підходу до управління виробничим процесом були відзначені в Англії у перші десятиріччя XIX ст., коли стали виникати крупні підприємства. Але скільки існує людство, стільки існує і управління [18, с.5]. Безперечно, що книговидання не залишилось осторонь цього процесу. Перші елементи керування цією справою надходили від жерців-авгурів та пізніше церкви. Бо і сама видавнича справа була зосереджена за парканами монастирів. Надалі, коли книга здебільшого робилась світською, церква цензурно контролювала книги. У 1479 р. Кьольнський університет отримав від папи Сикста IV право на цензуру усіх книг, що видавались у місті. У 1487 році папа видав булу, що забороняла друкувати будь-що без дозволу церкви, а в 1559 р. у Римі було видано перший (але не останній – аж до кінця XX ст.) перелік заборонених книг (*index Librorum prohibitorum*). Цим прославився папа Павло VI. Поряд з церквою на друкування впливала і світська влада. Англійський король Генріх VIII стратив не тільки Томаса Мора, автора “Утопії”, але й перших перекладачів Біблії англійською – У.Тиндейла, Д.Фріда, Д.Ройсса. Далі він перейшов на бік Реформації і дав згоду на видання англійської Біблії, а далі – 1534 року він забороняє торгівлю закордонними виданнями. В тій же Англії друкарні відкривались тільки за згодою короля – в Лондоні, Оксфорді, Кембриджі та з 1662 р. – у Йорці. У

1637 році видано Указ, яким встановлювалось граничне число друкарів – 20 та ливарів слів – 4.

В 1579 р. німецькому Франкфурті була започаткована регулярна “книжкова поліція” [6, с.197].

Як стверджують окремі учені [19, с.30-31], за часів Середньовічної Русі, великі міста – Київ, Москва, Новгород мали майстерні для переписування книг, які в XV ст. переросли у мануфактурне виробництво. Замовники були ті ж – церква, з ініціативою якої видавалось 3/4 та князівська влада – 1/4 видаваних книг. Але Іван Калита давав прямі вказівки московським та іншим (на північ) монастирям щодо книжкової справи [20, с.72].

Четверте. Дослідження книги можливе, нарешті, в аспекті появи і розвитку законодавства, яке регулює правові відносини у зв'язку з написанням, виготовленням і розповсюдженням книги.

Вище ми згадували про папські були, індекси, королівські та князівські укази, що регулювали зовнішню сторону книговидання. Але розвивались і вимоги до самого виробничого процесу.

Давньоспартанському царю Лікургу історія приписує перші вказівки в області точного слова – щоб трагедії Есхіла, Софокла, Евріпіда виконувались правильними текстами, Лікург наказав прискіпливо порівняти всі примірники текстів і скласти зразковий. В Стародавній Греції було правило – свитки рукописів, виправлених авторами або вченими граматиками утримувати на зберіганні в афінському Акрополі як найцінніші речі. На Стародавньому Сході були суворі вимоги до писців, які переписували рукописи з метою точного відтворення авторського тексту.

Давньоєврейські талмудисти мали свій статут щодо безумовних вимог для тих, хто перекладав або переписував Святе письмо. Ним регулювалась процедура роботи; кількість стовпчиків та їх довжина у рядках; кількість літер у строчці; колір чорнил, їх рецепт тощо. Згортки, в яких не виконувались правила, повинні були закопуватись у землю, або передаватись до шкіл для використання лише у навчанні [21, с.970].

“Видавнича справа” Києво-Печерського монастиря була підпорядкована суворим правилам – Студийському Статуту. За ним у майстерні панувала суворая дисципліна; коли який-небудь каліграф порушував порядок написання, не зберігав належним чином зошити, дописував до тексту непотрібні слова і т.п., його піддавали суворому покаранню – лишали їжі, били розгами [22, с.120].

На наш погляд, цей перелік не є вичерпним. Але реактивний розвиток технології виготовлення книги нового зразку – книги електронної, нерозвиненість законодавчого і нормативного супроводження цього процесу змушує звертатись до витоків усієї книговидавничої справи і більш широкого, повного осмислення і прогнозування шляхів розвитку феномену книги.

Надійшла до редакції 26.01.2000

Список літератури:

1. Энгельс Ф. Диалектика природы // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. Т. 20. 2. Гюго В. Сочинения: В 15т. – М., 1955. Т.12. 3. Истрин В. Возникновение и развитие письма. – М., 1965. 4. Струве В.В. Происхождение алфавита. – Пб, 1923. 5. Маркушевич И.А. Эволюция научной книги в Западной Европе // Пятьсот лет после Гутенберга, 1468-1968. – М., 1968. 6. Владимиров Л.М. Всеобщая история книги. С.178. 7. Лихачев Д.С. Задачи изучения рукописной книги и печатной // Рукописная и печатная книга. – М., 1975. 8. Лю Го-цзюнь. Рассказ о китайской книге. – М., 1957. 9. Щепкина М.В. Переводы предисловий и послесловий первопечатных книг // У источников русского книгопечатания. – М., 1959. 10. Баренбаум И.Е., Давыдова Т.Е. История книги. – М., 1971. 11. Говоров А.А. История книжной торговли в СССР. – М., 1976. 12. Milkau F. Geschichte der Bibliotheken im alten Orient. – Leipzig, 1935. 13. Hussein A. Mohammed. Origins of the Book; from Papyrus to Codex. – Leipzig, 1970. 14. Абрамов К. История библиотечного дела в СССР. – М., 1980. 15. Повесть временных лет. – М.Л. 1950. 16. Молдавская М.А. Зарождение капитализма в книгопечатном производстве во Франции в первой половине XVI в. // Сред. века. 1959. 17. Steinberg S. H. Five Hundred Years of Printing. – Bristol, 1961. 18. Бандурка О.М. Основы управління в органах внутрішніх справ України: теорія, досвід, шляхи удосконалення. – Х.: Основа, 1999. 19. Розов Н.Н. Книга в России в XV веке. – Л., 1981. 20. Вздорнов Г.И. Искусство книги в Древней Руси: Рукописные книги Сев. – Вост. Руси XII – нач. XV в. М., 1980. 21. Тимошик М. Князь Острозький та його біблія // Друкарство. Вересень-жовтень. 1999. 22. Сапунов Б.В. Книга в России в XI-XIII вв. – Л., 1978.